

תורה והוראה

קוראים יקרים!

הפסוק בתהילים (עח, כה) מתאר את המן שאכלו ישראל במדבר כ"לחם אבירים": "לחם אבירים אכל איש צידה שלח להם לשבע". בתרגום יונתן, ובראשונים על הפסוק, מבואר דהיינו "לחם מלאכים". בהיותם במדבר סיני, אכלו ישראל מלחמם של מלאכים, מזון רוחני שהחיה את הגוף בחיותם הנצחית של מלאכי שמים.

הפסוק בפרשתנו מבאר שאכלו בני ישראל את המן עד בואם אל גבולות ארץ ישראל: "ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה עד באם אל ארץ נושבת את המן אכלו עד באם אל קצה ארץ כנען" (שמות טז, לה). למה הוצרך המן להפסיק כשעמדו ישראל על סף הכניסה לארץ ישראל? הרי מעלת ארץ ישראל בוודאי מעולה היא ממעלת המדבר, ולמה אפוא אין היא ראויה לנפילת המן? בשפת אמת התייחס לשאלה זו, ואלו דבריו: "וענין שתי הלחם שיש לחם מן השמים ומן הארץ... אך מצינו כי מעלת ארץ ישראל גדולה מן המן. והוא שבארץ ישראל זכו לחבר שתי הלחם, שאף שהיה על-ידי פעולתם, נתדבקו הם והארץ להקב"ה, כמו שנאמר ושבתה הארץ כו'. והוא ענין רצוא ושוב. ואז יש יתרון ללחם מן הארץ יותר. וזהו הנפת שתי הלחם להורות שעל-ידי חיבור השנים עולה גם לחם משמים יותר" (שבועות תרל"ד).

במאמר השבוע נעסוק באחת השאלות השכיחות של שמירת שבת: השימוש בתרופות ובעוד דרכי הרפואה בשבת. מתי מותר לתת טיפול רפואי בשבת, ומתי הדבר נאסר? מהי ההלכה ביחס לתרופות, משחות, תפירות, ועוד פרוצדורות רפואיות? איזו הכנות צריכים לבצע לפני שבת? בשאלות אלו, ועוד, נדון במאמר השבוע.

טיפול רפואי בשבת: הלכות נבחרות

פרשת בשלח כולל את ההבטחה, שניתנה מאת ה' לבני ישראל, לפיה מכות מצרים לא יחולו עליהם: "והיה אם שמע תשמע לקול ה' אלקיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצוותיו ושמרת כל חוקיו כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאיך" (שמות טו, כו). אמנם הקב"ה הוא רופאנו, אבל השליח שדרכו עוברת ברכת הרפואה הוא לעתים קרובות הרופא, או התרופה שהוא רושם. במאמר הנוכחי נשלב את רעיון הרפואה, המוזכר בפסוק דלעיל, עם עיקרון השבת, המופיע בהמשך הפרשה ביחס לחלק הכפול של מן שנפל בערב שבת. אחת השאלות השכיחות של שמירת שבת היא השאלה של שימוש בתרופות ובעוד דרכי הרפואה בשבת. מתי מותר לתת טיפול רפואי בשבת, ומתי הדבר נאסר? מהי ההלכה ביחס לתרופות, משחות, תפירות, ועוד פרוצדורות רפואיות? איזו הכנות צריכים לבצע לפני שבת? בשאלות אלו, ועוד, נעסוק בהמשך הדברים.

טיפול בחולה בסכנה

ההלכה הראשונה שעלינו להדגיש ביחס לטיפול רפואי בשבת מתייחסת למי שעלול להימצא בסכנת חיים מחמת חולי או פציעה. על מצב זה כותב הרמב"ם (הלכות שבת ב, ג): "ואסור להתמהמה בחילול שבת, לחולה שיש בו סכנה, שנאמר 'אשר יעשה אותם האדם וחי בהם' (ויקרא יח, ה), ולא שימות בהם. הא למדת, שאין משפטי התורה נקמה בעולם, אלא רחמים וחסד ושלוש בעולם". ואלו המינים שאומרים שזה חילול ואסור, עליהן הכתוב אומר 'וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם' (יחזקאל כה, כ')."

הלכה זו מתייחסת למי שנמצא בסכנת חיים, וחלה גם כשיש סיכוי קטן וקלוש של סכנה, או של הידרדרות לכדי סכנת חיים, ולא רק למקרים של סכנת מוות מיידית וברורה.

המקור להלכה זו הוא מדברי הגמרא במסכת יומא (דף פה, א), שם מבוארים כמה מקורות להלכה המוסכמת המתירה חילול שבת למטרת הצלת חיים. מלבד המקור המסתמך על דברי הפסוק כפי שציין הרמב"ם, הגמרא מזכירה מקור מן הסברא: חלל עליו שבת אחת, כדי שיקיים שבתות הרבה. במסקנה הגמרא דוחה את המקור מסברא ומעדיפה את המקור על-פי הפסוק, אך בפוסקים אנו מוצאים שימוש בסברא – יש לחלל את השבת להצלת האדם, שבעתיד יוכל לשמור שבתות הרבה – לעניין כמה דילמות הלכתיות.

כמבואר בדברי הרמב"ם, לא רק שמותר לחלל את השבת כדי להציל את הנפש, אלא שחובה גמורה לעשות כן, וככל שעולה האפשרות להציל את הנפש, עלינו לנהוג בו כאילו היה זה יום חול רגיל (רמב"ם, שם, הלכה ב). הרמב"ם אף פוסק (על-פי דברי הגמרא) כי "כשעושים דברים אלו אין עושין אותן לא על ידי גויים, ולא על ידי קטנים, ולא על ידי עבדים, ולא על ידי נשים – כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם; אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם" (שם, הלכה ג).

הלכות אלו נפסקו גם בשולחן ערוך (אורח חיים סימן שכח). המשנה ברורה (ס"ק ו) מוסיף שאם החולה מתנגד לחילול שבת למענו, יש לגעור בו ולהודיעו שאין זו אלא חסידות של שטות.

הותרה או דחיה – צמצום החילול

מחלוקת חשובה באפיון חילול שבת לצורך הצלת חיים היא שאלת "הותרה" או "דחיה". לפי דעה אחת, השבת הותרה לגמרי מפני פיקוח נפש, ואילו לפי הדעה השנייה לא "הותרה" השבת לגמרי, אלא שהיא "נדחתה" מפני פיקוח נפש.

ההשלכה מכך היא ביחס לצמצום החומרה של חילול השבת, כאשר הדבר לא ישפיע על איכות הטיפול בחולה. לפי הדעה שהותרה שבת אצל פיקוח נפש, אין צורך בזהירות לצמצם את מידת חילול השבת, שכן במקום פיקוח נפש "הותרה" השבת לגמרי. מנגד, לפי הדעה של "דחיה" יש לצמצם את מידת חילול השבת ככל שאפשר, כגון עשייה מעשים שיש בהם חילול שבת על-ידי 'שינוי' (בדרך לא רגילה – מה שהופך את המעשה לאיסור דרבנן במקום איסור תורה).

נקודה חשובה נוספת היא שאמנם מותר (וחובה) לחלל את השבת לשם הצלת נפשות, עדיין יש לעשות את כל מה שניתן לעשות לפני השבת, כדי לחסוך בחילול שבת. מכאן שכאשר מתקיים ברית מילה בשבת, יש להכין את כל ההכנות הרלוונטיות לפני שבת, כדי שלא יהיה צורך בהן בשבת עצמה (שולחן ערוך, אורח חיים שלא, ו), והוא הדין בכל מקרה של פיקוח נפש כאשר המצב צפוי כבר לפני כניסת השבת (משנה ברורה של, א).

ואולם, כאשר מדובר בהכנות שיש בהן טרחה מרובה ואי-נוחות משמעותית, אין חובה לבצעם לפני כניסת השבת, מותר לחלל על החולה את השבת כפי שנתבאר לעיל (שמירת שבת כהלכתה לב, לד והערה קד).

איסור תרופות בשבת

בנוגע למי שאינו חולה – לא חולי שיש בו סכנה ולא חולי שאין בו סכנה – אלא שהוא סובל מכאב או מחולי קל, אסרו חז"ל נטילת תרופות בשבת. הסיבה לכך היא מפני חשש שיבוא האדם לטחון תרופות בשבת, כפי שהיה הנוהג (להכין תרופות לבד) עד לפני שנים מספר.

כיום, אין אנו נוהגים בדרך כלל להכין תרופות בבית, אלא קונים את התרופות מן המוכן בבית המרקחת. ואולם, לפי רוב רובם של פוסקי ההלכה האיסור על נטילת תרופות בשבת עומד על כנו. עם זאת, במקרים מסוימים אנו מוצאים קולות בדברי הפוסקים, והם אף מזכירים את השינויים בדרכי הכנת התרופות כדי לקבוע שהטיפול המסוים מעולם לא נכלל בתקנת חכמים.

לדוגמא, הרב שלמה קלוגר (ספר החיים שכח, ו) קובע שכאשר התחיל אדם לטול תרופה מסוימת לפני שבת, אין המשך לקיחת התרופה נכללת בתקנה, כיון שגם בזמני חז"ל תרופה כזו הוכנה לפני שבת, כך שאין בה חשש למלאכת טוחן. כן, הוא מבחין בין תרופות שטוחנים לבין תרופות שמכינים על-ידי בישול, שביחס לאחרונים לא נגזרה הגזירה.

לפי כמה פוסקים מותר להמשיך לקחת תרופה בשבת כאשר מדובר במחלה או מיחוש הדורש נטילת תרופה על-בסיס יומימי (שמירת שבת כהלכתה לד, הערה עו, בשם הרב שלמה קלוגר והחזון איש). אולם, אחרים סברו שאין היתר לכך אלא כאשר נטילת התרופה תמנע את הנפילה למשכב, ואילו ביחס למיחוש ולחולי כאן אין לכך היתר (עי' שו"ת אגרות משה, ח"ג, סימן נד).

יש לציין שאין הגזירה נאמרת אלא בנוגע לתרופות המיועדות לחולים, ודברים המיועדים

מעלת ארץ ישראל היא מעלת התורה, שקיומה תלוי בשיבה בארץ (כמבואר ברמב"ן, ויקרא יח, כה). התורה יסודה שילוב של הגשמי והרוחני. מצוות התורה מצוות עלינו לקחת את חפצי העולם הזה, חפצי גשמיים וארציים, ולהעלות אותם למעלה רוחנית של קיום דבר ה'.

בזה גדולה מעלה הארץ ממעלת המן, כמעלת האדם מן המלאך. המן, לחם המלאכים, אינו אלא רוחני – "לחם מן השמים". אבל סגולת ארץ ישראל היא השילוב בין הרוחני לבין הגשמי – את "לחם מן השמים" עם ה"לחם מן הארץ". מתוך הגשמיות עצמה, דבקים אנו בה' ית'.

טרם שנבוא למעלת הארץ ולקיום התורה, תנאי הכרחי היה אכילת המן: "לא ניתנה תורה אלא לאוכלי מן" (מכילתא בשלח). עד שנוכל לשלב את הרוחני עם הגשמי, עד שנוכל להיכנס לארץ ולקיים את מצוות התורה, עלינו לעכל את המן ולהפנים את מסרו.

מטרת המן היא להודיע כי גם היום, באכלנו את לחם הארץ, ממשיכים אנו לחיות מאותו מקור חיים הגלום במן. מי שחי בארץ, ומתפרנס ממעשה ידיו, עלול ליפול לתפיסה של "כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה". על כן בא המן, ללמדנו שאין אנו חיים אלא על מוצא פי ה'. אנחנו חיים אמנם חיים ארציים, אך אותם חיים גשמיים הם עצמם ספוגים ברוחניות. אלמלא כן, הרי שלא היינו חיים...

ויה"ר שנזכה להחדיר את המן לתוך חיינו אנו, לדעת נאמנה כי באכלנו מלחם הארץ, הרי ש"לא על הלחם לבדו יהיה הארץ, כי אם על כל מוצא פי ה' יחיה האדם" (דברים ח, ג).

תפירות בשבת

האם מותר לתפור תפירות בשבת למי שנפצע? בספר שמירת שבת כהלכתה (לד, ד) כתב שיש להימנע מתפירת תפירות בשבת, אך פוסקים אחרים כתבו להקל בדבר, כמבואר בשו"ת ציץ אליעזר (כ, יח; כן פסק הרב יחזקאל אברהמסקי, הו"ד בספר נשמת אברהם שם, ז).

בספר נשמת אברהם אף מציין לדיון ארוך וממושך עם הרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל ביחס לשאלה זו, ממנו עולה שיש בתפירת תפירות איסור תורה של תופר, ולכן אין לבצעם בשבת (על-ידי יהודי) במקום שאין בו פיקוח נפש.

מנגד, מותר להשתמש בשיטות אחרות של הדבקה שאין בהם משום תפירה, כיון ששיטות אלו אינן מחברות את חלקי העור יחדיו, אלא מונעות מהם להיפרד. בשו"ת שבט הלוי (ח"ט, סימן עד) מזכיר שבשיטות הדבקה העור עצמו פועל לחבר את חלקיו יחדיו, כך שאין בכך איסור תופר (עם זאת, הרב וזנר אינו מכריע בשאלה למעשה).

הרב אלישיב זצ"ל מובא כמי שהחמיר בכל שיטת תפירה והדבקה, מחשש שיש בה איסור דאורייתא של תופר. ביחס לקשר של חוט התפירה, הרב אלישיב הורה שהקשר עלול להיחשב לאיסור תורה אם בהמשך חותכים את התפרים; אם בהמשך יתירו את הקשר, אין בו אלא איסור דרבנן.

מתוך הדברים ברור שכאשר יש אפשרות, יש לבצע תפירות עבור חולה שאין בו סכנה – כדי למנוע כאבים ולצורך אסתטי – על-ידי אינו-יהודי. כאשר יש בדבר חשש של פיקוח נפש (מחשש זיהום וכדומה) הדבר כמובן מותר גם על-ידי יהודי.

שנזכה לברכת התורה: "כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עלי כי אני ה' רופאין".

לבריאים ("מאכל בריאים") אינו בכלל. מכאן שמותר בשבת לאכול מאכלי בריאות, ליטול ויטמינים (לפי כמה פוסקים), להוסיף תוספים תזונתיים, להשתמש בדאודורנט, ואפילו ליטול תרופת מנע (שמיועדת לבריאים). כל אלו לא נכללו בתקנה (עי' שו"ת אגרות משה, שם, ענף ד).

חולה שאינו מסוכן

ביחס לחולה שאין בו סכנה אך חולי יש בו, לא גזרו חכמים על נטילת תרופות ושאר פרוצדורות רפואיות. גם חולה שאין בו סכנה מותר אפוא בנטילת תרופות, וכפי שמבאר המשנה ברורה (שכח, א) אין כלפיו כל איסור.

הכלל המגדיר חולה שאין בו סכנה הוא מי שחולה ברמה כזו שהוא נופל למשכב, ואינו יכול לתפקד כהלכה מחמת חוליו. עוד אינדיקציה טובה לחולי שנכנס לקטגוריה היא חום גבוה (מ-38.0 מעלות ומעלה). סימן שלישי הוא כאב משמעותי שאף הוא מגביל את הפעילות השגרתית. בכל המקרים הנ"ל מותר לחולה ליטול תרופות כדרכו, כדי להקל על המצב. לעתים, סכנת איבוד אבר לא ייכלל במסגרת זו, שכן איבוד אבר עשוי להידרדר לסכנת נפשות.

כאשר אדם במצב של חולי שאין בו סכנה נדרש לטיפול רפואי שיש בו משום חילול שבת במלאכה דאורייתא, אין היתר לכך אלא על-ידי גוי (שולחן ערוך שכח, יז). ביחס לטיפול שיש בו איסורים דרבנן, השולחן ערוך מתיר פעולות שאינן יכולים להתמתן עד מוצאי שבת, אך קובע שיש לבצעם על-ידי שינוי, למעט מקום שיש בו חשש לאיבוד אבר. כן מותר לטלטל את המוקצה לשם טיפול בחולה (עי' שמירת שבת כהלכתה לג, ו; ביחס לאיסור תורה בשינוי, עי' בשש"כ לג, ב, הערה יז).

שו"ת הלכתי

מתוך השאלות שנשאלו באתר האינטרנט din.org.il בשבוע האחרון

אכילת מעט פת כדי שלא יזדקק לברך על שאר המאכלים

שאלה:

האם בפרוסת לחם יש כזית או יותר?

וכמה לחם צריכים לאכול כדי שברכת המוציא תפטור את כל המאכלים והאם מספיק כזית בלבד?

וגם אם נוטלים ידיים בבוקר בשירותים ומנגבים את הידיים בחוץ האם אפשר לברך על נטילת ידיים אחרי שמנגבים? (מאחר שקודם הניגוב יש עדיין רוח רעה של בית הכסא)

תודה רבה!

תשובה:

שלום רב

שיעור כזית הוא 27 סמ"ק, בערך חצי פרוסה, אולי מעט יותר.

השיעור לכך שלא יזדקק לברך על שאר המאכלים הוא אפילו פחות מכזית [ראה ערוך השלחן סי' קעז סעי' ב, ובמשנה ברורה המובא בסמוך], אלא שכאשר הוא לא מעוניין באכילת פת ואוכל רק כדי שלא יזדקק לברך על המאכלים, הסתפק המשנה ברורה אם אכילה זו מועילה לו כיון שאין בה חשיבות וקשה לומר שהיא עיקר הסעודה, וספקו זה הוא אפילו הוא אוכל כזית, ראה סי' קעז ס"ק ג. אמנם בשו"ע הרב שם סעי' א נקט שהספק הזה הוא רק במיני לפתן אבל בדברים שהם מעיקר הסעודה ודאי נפטרים גם באופן זה, אבל רצוי להמנע מלהכנס למחלוקת זו שבין המשנה ברורה והשו"ע הרב. וראה חלקת יעקב ח"א סי' מט ואגרות משה ח"ד סי' מא שבמקרה שאוכל כזית מהפת יש לסמוך על הכרעת השו"ע הרב שגם אם כוונתו רק כדי לפטור זה בסדר, אבל לא בפחות מכזית.

ב

המתת חסד / טיפול בחולה סופני

שאלה:

אתמול שמעתי בירור רב דיין שקיבל טלפון ממישהי ששאלה אותו (היא לא מכירה את הדיין וזאת פעם ראשונה שהתקשרה אליו) אם מותר להפסיק חיים לזקן בן 88 שעבר אירוע מוחי ל"ע שסובל מאד. והדיין הנ"ל ענה שמותר לנתק אותו מהמכשירים ולתת לו למות מעצמו... האם יש איזה בסיס לפסק של דיין זה? לאור המהירות שזה מיהר לפסוק לשואלת את ההלכה ובלי לחקור יותר מדי נראה לי שיש פה כשל חמור של יראת שמים מצידו.

אודה לעזרתכם בהתרת הספיקות.

תשובה:

שלום רב,

ברור שזה רציחה ממש. מאחר שהוא עכשיו חי וע"י ניתוק המכשירים הם מפסיקים את חיות, אין כל ספק באופן זה מדובר ברציחה ממש וקשה לי להאמין שכך רב השיב. יש שאלה לפעמים האם מחוייבים אנו לחבר אותו למכשירים כשהוא במצבו וגם חסר כל סיכוי, וזו שאלה כבדת משקל שיש להתייחס אליה כל פעם באופן פרטני ולא ניתן להשיב תשובה כללית כזו. אולם לנתק בפועל מהמכשירים שע"י זה הוא ודאי ימות, זו רציחה. בהקשר הזה כדאי לשים לב למעשה של שאול המלך ואופן פטירתו כפי שמבואר בנביא שמואל. שאול המלך חשש שיתעללו בו כשהאוייבים ימצאו אותו, לכן הפיל את עצמו על החנית אולם לא הצליח למות ע"י זה, ולכן הגר העמלקי שהיה איתו השלים את המלאכה והרגו. ועל כך דוד המלך העניש את את הגר העמלקי והרגו. ישנם כמה הסברים במפרשים מדוע שאול המלך רצה לאבד עצמו לדעת למרות שיש איסור חמור של מאבד עצמו לדעת. ושמעתי מהגאון ר' אשר וייס שליט"א שבשו"ע (יו"ד סי' שמה) כתב: "וכן גדול המאבד עצמו לדעת, והוא אנוס כשאול המלך, אין מונעין ממנו כל דבר". כלומר, לדעת השו"ע הסיבה שהיה מותר לשאול לעשות כן, או לפחות אין טענה עליו הוא מפני שהיה אנוס. ומה האנוס שהיה לו? משום שחשש שיתעללו בו. דהיינו הפחד מהייסורים נחשב לאנוס. לכן, יתכן שאם החולה עצמו היה מודע למה שקורה סביבו והיה מתנק עצמו מהמכשירים לא היינו דנים אותו כמאבד עצמו לדעת והיה נחשב לאנוס. אולם אחרים ודאי אסור להם וזה רציחה ממש למרות בקשתו של החולה (וזה בעצם המעשה של הגר העמלקי).

באופן כללי:

בכל הנוגע לטיפול שוטף, מזון בכל דרך, חמצן, ותרופות. לגבי חובת ההחייאה לחולה סופני טיפול בהקרנות ניתוחים וכדומה, נחלקו הדעות, ובעיקר כאשר החולה עצמו מעוניין להמנע מטיפול, ראה שו"ת מנחת שלמה סי' צא אות כד להגרש"ז איערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חיו"ד סי' שלט סק"ד, וראה הלכה ורפואה ב תשמ"א עמ' קלא, שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קעד ושם החו"מ ח"ב סי' עג אות א. וראה עוד שו"ת בית אב"י חו"מ סי' קנג. כל אלו הקלו על על פי ההבחנה הנ"ל, אולם לאחרונה התפרסם מכתב מרבני בני ברק שהחמירו בכל זה באופן גורף, וחייבו כל מתן רפואי אפשרי כולל החייאה, נראה לי שאין כוונתם שאכן זו חובה, אלא יותר כמתן גדר שלא יפרץ על ידי רופא פזיז מידי ודי למבין.

אולם חשוב לדעת, שאף שההבחנה הנ"ל נכונה באופן כללי, כל מקרה בענין זה נדון לגופו, כלומר ברור שהמדובר הוא דוקא בחולה סופני שבלאו הכי הנושא הוא רק להאריך את חייו ולא לרפאו, שאפם זה אפשרי ודאי זו חובה גמורה, גם אם הוא מבוגר וחלש... לכן בכל מקרה יש להתייעץ באופן פרטני עם רב מוסמך על כל דבר.

רפואה שלמה!